

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

μειώνει στο εξώφυλλο: «Με διορθώσεις για β' έκδ.».

Θά μπορούσε να γίνει ένα ειδολογικό εϋρετήριο των αναγραφών. Από τους τίτλους όμως μπορεί ο αναγνώστης να κατατάξει τὰ μελετήματα του Τζαρτζάνου.

Στὴν κατάταξη τῶν δημοσιευμάτων προτίμησα τὴν «κατὰ περιοδικὰ ἢ ἡμερησίως» καὶ ὄχι τὴν «χρονολογικὴ» σειρά, πού συνήθως ἀκολουθοῦν οἱ βιβλιογράφοι. Στις ἀναγραφές τῆς βιβλιογραφίας μου, ἀκολουθῶ ἕνα μικτὸ εἶδος ταξινομήσεως τῶν δημοσιευμάτων πού εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἢ κατὰ περιοδικὰ καὶ ἡμερησίως κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τηρεῖται κάποια χρονικὴ σειρά—κι' εἶται νομίζω πὼς διευκολύνεται ἀμεσώτερα ὁ ἀναγνώστης πού θέλει ν' ἀνατρέξει στὸ κείμενο ὁποιασδήποτε παραπομπῆς.

Στὰ δημοσιεύματα καὶ στὴν ἀνέκδοτη ἐργασία τοῦ Τζαρτζάνου ὑπάρχει πάντα μιὰ συνεχῆς ἐξέλιξη κι' ἕνα διαρκές προχώρημα. Ὁ Τζαρτζάνος ποτέ δὲν ἐσημείωσε ὀπισθοχώρηση ἢ σταμάτημα. Διαρκῶς συγχρονιζόταν, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἔκανε αὐτὸ μὲ ἐπίγνωση, μὲ φωτεινὸ πνεῦμα καὶ εὐρύτατο ὀρίζοντα. Ὁ Τζαρτζάνος ἐβάδισε

πάντα μὲ τὰ ἀδιαφιλονείκητα ἐφόδιά του, τῆς ἐπιστημοσύνης καὶ τοῦ ἠθους, μὲ προσπάθεια συστηματικὴ καὶ ἐπίμονη, τὸ δρόμο, πού τὸν ἔφερε στὰ δυὸ μεγάλα ἐπιτεύγματα τῆς ζωῆς του: στὴν ὀλοκλήρωση τῆς θεωρίας τοῦ Νεοδημοτικισμοῦ καὶ στὴ συγγραφή τοῦ μνημειακοῦ ἔργου του, πού εἶναι τὸ «Συντακτικὸ τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς».

Θά πρέπει νὰ γίνει μιὰ φροντίδα, ὥστε νὰ ἐκδοθεῖ σὲ μερικὸς τόμους ἕνα τμήμα ἀπὸ τὸ ἔργο του, ἀπανθιζόμενο στὰ θεμελιωδέστερα σημεῖα του, στίς βασικότερες μελέτες του.

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Τζαρτζάνου αὐτὰ ἔχω ὑπ' ὄψην μου. Θά παρακαλέσω θερμὰ ὁποῖον ξέρει κανένα ἄλλο δημοσίευμα, ἄγνωστο σὲ μένα, νὰ τὸ παρουσιάσει, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ εἶται ἡ βιβλιογραφία πού βλέπει τὸ φῶς ἐδῶ.

Τελευταῖα, θεωρῶ χρέος νὰ εὐχαριστήσω κι' ἀπὸ τὴ στήλη αὐτὴ τὰ δυὸ παιδιά του, τὸν Ἀθανάσιο καὶ Ζήσιμο Τζαρτζάνο, πού μὲ τόση προθυμία κι' εὐγένεια μὲ βοήθησαν στὴν καταγραφή τῶν χειρογράφων καὶ στὴ συγκέντρωση τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέα τῆς «Νεοελληνικῆς Συντάξεως».

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΟΥ

Ὁ Τζαρτζάνος εἶταν φαινόμενο ἐργατικότητας. Ὑγιής ἢ ἄρρωστος, ἐργαζόταν συνεχῶς καὶ ταχτικά, στίς ὥρες πού κάθε μέρα εἶχε ὀρισμένες γιὰ ἐργασία. Δὲν περνοῦσε μέρα χωρὶς νὰ διαβάσει ἢ νὰ γράψει ἢ νὰ διορθώσει τυπογραφικὰ δοκίμια ἢ καὶ νὰ δέσει κανένα βιβλίο, γιὰ τὴν καλύτερα χρόνια περνοῦσε τὰ βράδια του ἀσχολούμενος μὲ τὸ ἐρασιτεχνικὸ δέσιμο τῶν βιβλίων του. Οἱ βιβλιοθήκες του εἶναι γεμάτες ἀπὸ τέτοια βιβλία.

Ὁ Τζαρτζάνος στὰ 1911, στίς 20 τοῦ Ὀχτώβρη, νυμφεύθηκε τὴν Ἀντὼ Ζ. Λορεντζάτου, πρώτη ξαδέρφη μου ἀπ' τὴς μητέρες μας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία συνδέθηκα μαζί του καὶ τὸν παρακολούθησα περισσότερο ἀπὸ τριάντα χρόνια, ὡς τὸ θάνατό του. Ὁ γάμος αὐτός εἶταν εὐτυχῆς καὶ ἔφερε πολλὰ καλὰ στὸ Τζαρτζάνο. Τοῦ ἔδωσε δυὸ καλοὺς γιούς, τοῦ ἔδωσε τὴν ἀνεση ν' ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴν ἐργασία του, (τὴ διεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τὴν εἶχε πάντα ἡ γυναίκα του), τοῦ ἔδωσε ἀκόμη καλοὺς γυναικαδέλφους, πού θετικὰ τὸν βοήθησαν σὲ κάθε κακὴ περίσταση τῆς ζωῆς του. Ὁ Τζαρτζάνος αἰσθανόταν πολλὴν ἐκτίμησιν κι' εὐγνωμοσύνην στὴ γυναίκα του καὶ στοὺς ἀδερφοὺς τῆς, κι' αὐτὸ δὲν τὸ ἔκρυβε. Ὁταν τύπως τὸ «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς» τοῦ Πλουτάρχου, τὸ ἀφιέρωσε στὴ γυναίκα του. «Στὴν ἀγαπητὴ μου σύζυγο Ἀντὼ (κόρη

Ζησίμου καὶ Στάμωσ Λορεντζάτου), «ὅτι τοι πρώτη ζωάγρι' ὀφέλλω». Ἄλλες ἐργασίες του ἀφιέρωσε στοὺς γυναικαδέλφους του, πού τοὺς ἀναφέρει καὶ στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ Συντακτικοῦ του.

Τὸν Τζαρτζάνο τὸν συνάντησα πρώτη φορά τὸ καλοκαίρι τοῦ 1914 στὴν Κεφαλονιά, πού φιλοξενήθηκε γιὰ λίγο διάστημα στὸ πατρικὸ σπίτι μου. Μόλις εἶχα τελειώσει τὴν πρώτη γυμνασίον. Μ' ἔβαζε καὶ τοῦ διάβαζα στὴ «Νέα Ἡμέρα» τίς τελευταῖες εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωερὴ διπλωματικὴ κίνηση ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ Τζαρτζάνος ἐφανέρωνε ἀνησυχία γιὰ τὴν πολεμικὴ τροπὴ πού θάπαιρναν τὰ πράγματα, ἀλλ' εἶταν πάντα συγκρατημένος καὶ συζητοῦσε χωρὶς χειρονομίες. Σὲ λίγο ἄρχισε ὁ πόλεμος καὶ ὁ Τζαρτζάνος γύρισε στὴν Ἀθήνα. Ὅταν τελείωσα τὸ γυμνάσιον στὸ Ἀργοστόλι, στὰ 1917, καὶ ἦρθα στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ σπουδάσω, ὁ Τζαρτζάνος εἶχε τὸ ἐνδιαφέρον νὰ μὲ κηδεμονεύει. Κατοικοῦσε τότε κοντὰ στὴ Δεξαμενὴ καὶ βγαίνοντας ἀπὸ τὸ σπίτι του κάναμε περιπάτους, πότε γύρω στὸ Λυκαβηττὸ καὶ πότε πρὸς τὸν Κήπο. Ἀπὸ τότε τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ νεοελληνικὴ σύνταξη. Κάποτε μούλεγε γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὴ σύνταξη τοῦ «κίολας» κι' ἄλλοτε γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὴν σύνταξη τοῦ «πού». Τὰ πρῶινά τῆς Κυριακῆς συχνάζαμε στὸ καφενεδάκι τῆς Δεξαμενῆς, πού γνώρισε ὄλες τίς φιλολογικὲς δόξεις τοῦ τόπου. Τὰ δειλι-

νά καταλήγαμε στὸ καφενεῖο «Πανόραμα», στὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἀπέναντι στὰ Πεῦκα. Ἐκεῖ σύχναζαν οἱ συντάχτες τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ (Λορεντζάτος, Ψάλτης κλπ.), κάποτε ὁ Γ. Χατζηδάκης, ὁ Χ. Τσοῦντας, ὁ Π. Κοντογιάννης καὶ ἄλλοι, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐκπαιδευτικοὶ σύμβουλοι. Στὴν τόσο σοβαρὴ συντροφιά, μόνον ἐγὼ εἶμιον νέος, σχεδὸν παιδί. Περιοριζόμενον ν' ἀκούω τὶς συζητήσεις, συνήθως σοβαρές, κάποτε πολὺ εὐχάριστες. Ὁ Τζάρτζανος ἔδινε εὐχάριστο τόνο στὴ συνομιλία, προτιμώντας νὰ διηγεῖται ἀνέκδοτα, ποῦ εἶχε ἕνα ἰδιαίτερο τρόπο νὰ τὰ λέει.

Τὸν Γενάρη τοῦ 1925 ὁ Τζάρτζανος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἑλβετία, ὅπου νοσηλεύθηκε τρία σχεδὸν χρόνια. Ἐκεῖ, μὲ τὸ συγκεντρωμένο ὕλικό καὶ μὲ λίγα βοηθήματα, ποῦ εἶχε πάρει μαζί του, μόλις ἡ κατάστασή του λίγο καλυτέρευσε, καταπίεστηκε μὲ τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τοῦ ἔργου του, ποῦ ἔπειτα τὸ ἐπεξεργάστηκε γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του «Νεοελληνικὴ σύνταξις» (1928). Νοσοκόμες καὶ φίλοι του ἀρρωστοὶ ἔτρεχαν καὶ τοῦ μάζευαν τὰ χειρόγραφα, ποῦ τὰ σκόρπιζε ὁ ἀγέρας σὰν χαρτοπόλεμο ἀπὸ τὴν βεράντα τοῦ σανατορίου στὸ δάσος.

Ὁ Τζάρτζανος, χωρὶς νάχει καμιὰ δηκτικότητά, τόσο ξένη μὲ τὸ χαρακτήρα του, εἶχε χιοῦμορ καὶ δταν εἶχε καλὴ διάθεση, δὲν ἀφινε καμιὰ εὐκαιρία χωρὶς νὰ γράψει λίγους ἢ πολλοὺς σατιρικοὺς στίχους. Στὰ 1912, νειόπαντρος, ἐμοίραζε μπουναμάδες μὲ στίχους καὶ τέλειωνε: «Στὰ χίλια ἑνιακόσια καὶ δύο καὶ ἄλλα δέκα ἐγράφηκε τὸ ποίημα ἀπ' ἄντρα καὶ γυναῖκα, ἀπ' Ἀχιλλέα καὶ Ἀντώ, ποῦ τῶγραφαν μὲ γέλια καὶ χόρευαν κι' οἱ δυὸ μαζί καὶ τράβαγαν κορδέλλα!» Περιττὸ νὰ πῶ, πῶς ἡ γυναῖκα του, ποῦ ποτὲ δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸν Πήγασο, μπήκε στὸ ποίημα «ποιητικὴ ἀδεία».

Στὰ 1921 γιορτάζει ἡ γυναῖκα του τὰ δεκάχρονα τοῦ γάμου τους. Σατιριζόμεστε ὅλοι οἱ συγγενεῖς, ποῦ παρεβρεθήκαμε στὴ συγκέντρωση, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Τζάρτζανος σατιρίζει τὸν ἑαυτό του. «Στὸν Τύρναβο γεννήθηκε, στὴ Λάρισα ἀνετράφη, αὐτὸς ποῦ χάνει τὸν καιρὸ κι' ἀρλοῦμπες τέτοιες γράφει».

Κι' ἀπὸ τὸ Νταβὸς ἀκόμα, στὰ 1926, δταν ἄρχισε ἡ ὑγεία του νὰ καλυτερεύει καὶ πῆρε θάρρος πῶς θὰ ξαναγυρίσει ζωντανὸς στὴν πατρίδα καὶ στοὺς δικούς του, μᾶς ἔστειλε στίχους, ποῦ σατίριζαν τὴν ἐδῶ κατάσταση, μὲ τὰ ἀλλεπάλληλα κινήματα καὶ τὶς συχνές ἀνατροπές τῶν κυβερνήσεων.

Στὰ 1928 γράφει στίχους γιὰ τὰ χριστουγεννιάτικα κάλλαντα, ποῦ ἐπρόκειτο μιὰ φιλικὴ συντροφιά νὰ τὰ ποῦμε στὰ συγγε-

νικά σπίτια. Γιὰ τὸν καθένα ἔχει εἰδικὴ πρόνοια. Στὸ γυναικάδελφό του, τὸν μακαρίτη Παναγιῆ Λορεντζάτο, ἀπὸ τὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ Πανεπιστήμιο, «τὸν μέγα προφασόρο», δικαιολογεῖται, πῶς θὰ τοῦ ποῦμε «κάλλαντα καθαρευουσιάνικα», μὲ δοτικὲς καὶ εὐκτικὲς, «κι' ἂν δὲν τὰ ποῦμε μαλλιαρά, ἄς μὴ μᾶς κάμης ντόρο. Ἔτσι μᾶς τὰ ἐμάθανε οἱ παλαιοὶ δασκάλοι, ὅπου κι' αὐτοὶ ἐγνώριζαν τῆς γλώσσας μᾶς τὰ κάλλη».—Νομίζω πῶς ἀκόμα ἀκούω τὸ θορυβώδικο γέλιο τοῦ μακαρίτη τοῦ Λορεντζάτου, δταν, μὲ τὴ συνοδεία κιθάρας καὶ ἄλλων ὀργάνων, τοῦ εἶπαμε αὐτοὺς τοὺς στίχους.

Τὰ τελευταῖα χρόνια, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, συναντοῦσα τὸν Τζάρτζανο στὴν Κηφισιά, στὸ ἐξοχικὸ σπίτι του. Ὅταν ἔβγαίνε τὰ πρωινά, τοῦ ἄρεσε νὰ κάθεται στὴ σκιά τῶν πλατανίων, ἀπέναντι στὴν ἐκκλησιά τοῦ Κεφαλαριοῦ. Ἀπὸ τὸν Τζάρτζανο ἔμαθα στὶς 15 Αὐγούστου τοῦ 1940, τὴ βύθιση τοῦ εὐδρομου «Ἑλλη», στὸ λιμάνι τῆς Τήνου. Τὸν εἶχε πιάσει ἀγωνία. Θὰ τελειώσουμε ἄσχημα—μοῦ ἔλεγε—μὲ τὴν Ἰταλία. Ἦρθαν ἔπειτα τὰ χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς. Αὐτὰ τὸν κούρασαν πολὺ τὸν Τζάρτζανο καὶ ὑπόσκαψαν τὴν ὑγεία του. Εἶταν πιά γέρος κι' ἐργαζόταν πολὺ γιὰ νὰ τελειώσει τὸ συντακτικὸ του, ἐνῶ εἶταν ἀδύνατο νὰ συντηρηθῆι καθὼς εἶχε ἀνάγκη. Ἀδύνατος καὶ κουρασμένος ἔβγαίνε λίγο καὶ κάποτε περνοῦσε ἀπὸ τὸ γραφεῖο μου. Εἶταν ἀπογοητευμένος καὶ φοβόταν πῶς θὰ πεθάνει πρὶν νὰ ἴδῃ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου καὶ πρὶν τελειώσει τὸ συντακτικὸ του. Ὁ Θεὸς τὸν ἀξίωσε νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερη καὶ τὸ Συντακτικὸ του τελειωμένο καὶ τυπωμένο (τὸν πρῶτο τόμο).

Ὁ Τζάρτζανος μὲ τὴ ζωὴ του καὶ τὸ ἔργο του ἔδειξε τὴ δύναμη ποῦ ἔχει τὸ λαϊκὸ κύτταρο, δταν βρίσκει τὴν ἀνθρωπιστικὴ καλλιέργεια καὶ ἐπιβεβαίωσε τὴ δημοκρατικὴ ἀλήθεια, πῶς ἡ πνευματικὴ ἀριστοκρατία βγαίνει ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ καὶ τίποτα δὲν ὑπάρχει (καθὼς εἶπε ὁ Ρενάν), ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει λαὸς, γιὰ νὰ τρέφει καὶ νὰ ἐμπνέει τὴν ἰδιοφυΐα.

Στὸ νεκροταφεῖο τῆς Κηφισιάς, πρὶν τὸν σκεπάσει τὸ χῶμα τῆς Ἀττικῆς, εἶπα λίγα λόγια τῆς καρδιάς. Ἡ μέρα ἔσβηνε στὴ φωτεινὴ ἀποθέωση τοῦ ἀνοιξιάτικου δειλινοῦ. Βγαίνοντας ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο θυμήθηκα τὴ «Λήθη» τοῦ Μαβίλη:

«Τέτοιαν ὦρα οἱ ψυχὲς διψοῦν καὶ πάνε
στῆς λησμονιάς τὴν κρουσταλένια βρῦση...
Μὴν τοὺς κλαῖς, ὁ καῦμός σου ὄσος καὶ νάσαι».

ΔΙΟΝ. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ